

Povijest zoroastrizma do egzodusa u Indiju

Dubravko Aladić

Danas u Europi, ali i u određenim dijelovima svijeta, kršćanstvo je dominantna religija i učenja kršćanstva nadaleko su poznata, čak do te mjere da osnove znaju i pripadnici drugih religija. Ono što nam sadašnjost propušta tumačiti jest raznolikost religija iz kojih je prvotna kršćanska religija u stvaranju, na početku nove ere, "posudila" od ostalih, tada dominantnih religija u poznatome svijetu. Jedna je od takvih, nekada dominantnih religija od čijeg su učenja sljedbenici ranokršćanske crkve preuzeli određene principe, zoroastrizam. Naziv je danas poprilično nepoznat, a navedena religija bila je službena religija velikih carstava u antici, kao što su Ahemenidsko Carstvo i Sasanidsko Carstvo, što nam govori da je to bila službena državna religija, prethodnica današnjem islamu prvenstveno u slučaju današnjeg Irana i u manjem obujmu Armenije, Iraka, Uzbekistana i Pakistana. Danas je zoroastrizam religija pred potpunim nestankom s postojećim zajednicama koje su najbrojnije u Indiji. Iako danas u neznatnom broju, ostavile su dubok trag u povijesti religije.

Izrazito važna činjenica vezana za osnivanje, odnosno, davanje temelja novoj religiji jest ta da nova religija ne nastaje ni iz čega, nego ima bogatu pozadinu i izvor usavršavanja u nov način vjerovanja i izvođenja religijskih obreda te pisanju svetih spisa. Kao ni religija, ni veliki proroci nikad se nisu pojavili u kulturološkom i ideološkom vakuumu jer prvenstveno, njihova sposobnost propovijedanja spasenja počiva na njihovom poznavanju tradicije i njihovoj vještini interpretacije navedene tradicije. Antička iranska religija, iz koje je iznikao zoroastrizam, svoje početke datira u 2. tisućljeće prije nove ere, u vrijeme kada su Indo-Arijci i Iranci činili jednu grupu naroda. Navedena indo-iranska religija rekonstrukcija je bazirana na tekstovima Aveste i indijske Rigvede. Tijekom vremena, grupa naroda se razdvojila i Indo-Arijevci naselili su područja današnje Indije, a Iranci dijelove Bliskog istoka i Iranske visoravni (Mehr, 1991: 8).

Zaratustra – začetnik monoteističke religije

Problem Zaratustrina povijesnog identiteta, prema mnogim povjesničarima njegova života i djela, sasvim

je uobičajen: da se povijesna ličnost poput Zaratustre, preobrazi u uzorni obrazac vjernika zoroasterske religije. Nakon nekoliko generacija, kolektivno sjećanje ne može očuvati istinsku i autentičnu biografiju određene, istaknute osobe te ona na kraju postaje arhetip, odnosno, održavaju se samo vrline navedene osobe predstavljene paradigmatičnim događajima, svojstvenim modelu koji ju utjelovljuje. Navedeno "nepisano pravilo" uvažava se i primjenjuje i za nacionalne junake (Roland, El Cid etc.). Međutim, jedini dio Aveste (svetog spisa zoroastrizma) tzv. *Gathe* koje se smatraju Zaratustrinim djelom, sadrže određene autobiografske pojedinosti koje u određenoj mjeri potvrđuju povijesni identitet njihova autora. Proces stvaranja mita o Zaratustri preživio je zahvaljujući himnama (*gathama*) koje je sastavio sam Zaratustra (Elijade, 1991: 258).

Zoroaster (lijevo) na zgradi 1. sudskog odjela Vrhovnog suda savezne države New York

U pogledu samog određivanja razdoblja u kojem je Zaratustra živio postoje brojne teorije. Stari Grci stavljaju ga 5000 godina prije trojanskog rata, odnosno 6000 godina prije filozofa Platona, vjerojatno zbog krivog tumačenja zoroasterske verzije nastanka svijeta. Općeprihvaćena teorija tumači nam kako je Zaratustra živio 258 godina

prije Aleksandrovog osvajanja Perzepolisa (330. pr. Kr.) što je označilo pad Ahemenidskog Carstva. Uzevši u obzir da je Zaratustra preobratio kralja Vištaspu na novu vjeru kada je imao 40 godina i, skupa s lingvističkom analizom Zaratustrinih himni (gathe) i njihovim analogijama s Vedama, izvodi se zaključak kako je živio između 628. i 551. godine pr. Kr., vjerojatno u Horezmiji ili Baktriji (Foot Moore, 1929: 359).

Prema predaji, Zaratustra je bio svećenik (*zaotar*) koji prinosi žrtve i ritualni pjevač (*hotar*), a njegove himne (*gathe*) spadaju u staru indoeuropsku tradiciju sakralne poezije. Pripadao je klanu Spitama (sjajni napad) uzgajivača konja, njegov otac Purušaspa (Pjegav Kao Konj), također prorok zoroastrizma, bio je oženjen i imao dvoje djece. Zajednicu, kojoj je on upućivao svoju poruku, sačinjavali su stalno naseljeni pastiri koji su imali poglavare (kavi) i svećenike (*karapan*). Upravo navedene svećenike, koji su bili čuvari tradicionalne arijske religije, Zaratustra nije oklijevao napasti u ime Ahura Mazde. Zbog napada na svećenike, prorok je bio primoran pobjeći. Utočište je pronašao kod kralja Vištaspe kojeg je preobratio i koji postaje njegov prijatelj i zaštitnik. Usprkos novom zaštitniku, otpor protiv Zarature ne slabi te sam prorok u svojim himnama otkriva imena glavnih protivnika (*Bandva* i princ *Vaepia*) koji su na zimskom mostu uvrijedili Zaratustru uskrativši mu gostoprimstvo (*Dhalla*, 1938: 24).

On svoje sljedbenike potiče da oružanim putem uklone neprijatelje, odnosno "zle". Zaraturinoj grupi preobraćenika suprotstavljaju se tzv. "društva muškaraca" koja djeluju na principu nagona, u ovom slučaju bijesa (*aesma*). Sam prorok žestoko napada krvave obrede žrtvovanja goveda koji su bili karakteristika "muških društava" te, uzevši u obzir navedenu činjenicu, grupa Zaraturinih preobraćenika ekvivalentna je grupi mladih indijskih ratnika (*Maruta*) koja se bori protiv onih koji prinose žrtve goveda (*Boyce*, 1975: 184).

Objavu nove religije Zaratustra je primio neposredno od Ahura Mazde i prihvaćajući ju, on podržava iskonski čin samoga Boga, a to je izbor Dobra i ništa drugo ne traži od svojih sljedbenika. Jasnoća zoroasterske vjerske reforme leži u principu oponašanja Boga (*imitatio Dei*). Čovjek je pozvan slijediti primjer Ahura Mazde, ali je slobodan u svome izboru i stoga se ne osjeća kao Božji rob ili sluga, kao u slučaju islama (*Carnoy*, 1921: 862).

Ahura Mazda prepoznat je mišlju kao prvi i posljednji, odnosno kao početak i kraj. Samog vrhovnog Boga prate božanska bića *Aša* (Pravda), *Vohu Manah* (Dobra misao), *Armaiti* (Pobožnost), *Šathra* (Kraljevstvo/Moć), *Haurvatat* (Cjelovitost/Zdravlje) i *Ameratat* (Besmrtnost). Navedena božanska bića Zaratustra priziva i slavi zajedno

zajedno s Ahura Mazdom. Vrhovni je Bog i otac više njih (*Aše*, *Vohua*, *Manaha*, *Armaitija*) i dvaju Duhova *Blizanaca*, *Spente Mainjua* (Duha Dobročinitelja) i *Angru Mainjua* (Duha Rušitelja). Prema vjerskim tumačenjima, jedan je izabrao Dobro i Život, a drugi Zlo i Smrt. Iz navedenoga se tvrdi da Zaraturina teologija nije dualističke naravi u doslovnome značenju, budući da Ahura Mazda nije suprotstavljen određenom "anti-bogu", a suprotnost se u početku pojavljuje između dvaju duhova. S druge strane, u više navrata podrazumijeva se jedinstvo između Ahura Mazde i Svetog Duha (*Williams Jackson*, 1899: 37).

U cjelini gledano, Dobro i Zlo, svetac i rušilački demon potječu od Ahura Mazde, a budući da je *Angra Mainju* slobodno odabrao svoj oblik bivstvovanja i svoje zločiniteljstvo, Ahura Mazda (*Mudri Gospodar*) se ne može smatrati odgovornim za pojavljivanje Zla. Ako gledamo činjenicu s druge strane, onda možemo zaključiti da je Ahura Mazda u svome sveznanju odmah znao kakav će biti izbor *Angra Mainjua*, a ipak ga nije zaustavio, što može značiti transcendenciju svake vrste proturječnosti ili da postojanje Zla predstavlja preduvjet ljudske slobode (*Dhalla*, 1914: 46).

Iskonski raskol između Dobra i Zla posljedica je jednog izbora koji je inaugurirao Ahura Mazda, a ponovila su ga dva Duha *Blizanca* izabravši jedan *Ašu* (Pravdu), a drugi *Drug* (Prijevaru). Budući da su *daeve*, bogovi tradicionalne iranske religije izabrali *Prijevaru*, Zaratustra od svojih vjernika traži da više ne upražnjavaju njihove kultove, a na prvom mjestu, da im više ne prinose na žrtvu goveda. U mazdijanskoj religiji poštovanje bika ima značajno mjesto. U toj činjenici nađen je odraz sukoba između stalno naseljenih ratara i nomada (*Medhora*, 1886: 14).

Zaratustra osim vrhovnog Boga, iz indoiranske tradicije preuzima tzv. putovanje mrtvih, posebno naglašavajući značaj suđenja. Prema jednoj Zaraturinoj himni: "Svakome će biti suđeno prema izboru koji je načinio na zemlji. Pravedni će biti pušteni u Raj (*Kuća Pjesme*), grješnici će ostati zauvijek stanovnici *Pakla* (*Kuće Zla*)", evidentan je početak naučavanja religija o Sudnjem danu. Prema proroku, put na onu stranu vodi preko *Mosta Cinvat* gdje se razdvajaju pravedni od zlih. Sam Zaratustra najavljuje proročki prelazak, kada će on povesti sve štovatelje Ahura Mazde (*Kreyenbroek*, 2002: 44).

Polazna točka Zaraturinog proročanstva počiva u objavljivanju svemoći, svetosti i dobrote Ahura Mazde. Objava Ahura Mazde tumačena je od strane Zarature koji ju je prvi primio, međutim, već spomenuta objava ne znači osnivanje monoteizma. Ono što prorok objavljuje, prikazujući to svojim sljedbenicima kao obrazac, jest izbor Boga i drugih božanskih bića. Činom odabiranja Ahura Mazde, preobraćenik bira Dobro nausprot Zlu, prema

tome, svaki preobraćenik na novu vjeru treba se boriti protiv Zla. Objava ne dozvoljava nikakvu trpeljivost prema demonskim silama, takva će tenzija dobiti okvir u dualizmu gdje će svijet biti podijeljen na dobre i loše, a na kraju će na svim kozmičkim i antropoškim razinama ličiti na projekciju opozicije između vrlina i njihovih suprotnosti. Druga opozicija koja će tek kasnije dobiti svoje obrise jest opozicija između duhovnog i materijalnog svijeta.

Prema svetim spisima, Zaratustru je u 77. godini života ubio tiranin Bratvarhš u jednom hramu vatre. Kasniji izvori govore kako su atentatori bili prurušeni u vukove. Legenda na znakovit način izražava značenje sudbine samog proroka, jer su "vukovi" članovi arijskih "muških društava" koje je prorok žestoko kritizirao. Proces stvaranja mita o osnivaču zoroastrizma stvarao se tisuću godina. Zaratustra je u helenskom svijetu slavjen kao Mag (čarobnjak), kao Magusa spominjali su ga i filozofi talijanske renesanse, a najkasniji prikaz mita o Zaratustri možemo pronaći u Goetheovom Faustu (Henning, 1951: 41).

Šireći se prema Zapadu, zoroastrizam se sudario s drugim tipovima religije i pretrpio njihove utjecaje. Isto tako, ni religija Ahemenida nije ostala nepromjenjena. Darijev sin Kserkso, u cijelome je svome carstvu zabranio kult *daeua* (u slobodnom prijevodu: sjajni), što ga je još više približilo Zaratustrinoj religiji. Kasnije se, međutim, počevši od natpisa Artakserksa II (405—359), pored Ahure Mazde pojavljuju Mitra i Anahita. A kao što ćemo vidjeti, istovjetni sinkretizam očituje se u novijoj Avesti, gdje se ista imena bogova navode pored Ahura Mazde (Shannon, 2007: 84).

Sporan ostaje i problem Maga i njihovih odnosa prema zoroastrizmu. Smatralo se, primjerice, da su oni domorodačko pleme vračeva i prizivača duhova koje je odgovorno za kvarenje zoroastrizma, ali, nasuprot tomu, i da su upravo oni pravi učenici Zaratustre i njegovi misionari u zapadnom Iranu. U vrijeme Medijskog Carstva (7. stoljeće) oni su, po svoj prilici, bili nasljedna kasta medijskih svećenika koja se može usporediti s Levitima ili s Brahmanima. Pod Ahemenidima predstavljali su svećeničku klasu prvoga reda. Kako Herodot obavještava, tumačili su snove, proricali su prinoseći na žrtvu sijede vlasi, a tijekom prinošenja žrtve pjevali »rodoslovlje bogova«, što ukazuje da su bili čuvari tradicije religiozne poezije. U svakom slučaju, Magi su preuzeli jedan broj zoroasterskih obreda i običaja, a na kraju su ih smatrali Zaratustrinim učenicima; zapravo, određeni grčki autori su i samog Zaratustru smatrali za Maga (Herodotus, 1996: 50).

Naime, u pogledu problematike identiteta Maga, postoje dvije teorije; jedna je da su oni izvorno Zoroasteri jer su provodili tipične zoroasterske obrede ili, prema

drugoj teoriji, ti su zoroasterski obredi bili dio religijske tradicije Maga i njihovim prihvaćanjem zoroastrizma, unosili su svojevrstu novinu. Potonja teorija trenutno prevladava, jer se u rekonstrukcijama Vendidad (dio Aveste) smatra obeščašćenjem čistog zoroastrizma od strane Maga, a ona u počecima nije sadržavala određene komponente pravne naravi. Uzevši u obzir činjenicu da je Vendidad nastao potkraj ahemenidskog razdoblja, ova teorija sve više dobiva na istinitosti (de Jong, 1997: 389).

Izvori za povijest zoroastrizma u Ahemenidskom Carstvu

Ništa konkretno nije poznato o tome kako se Zaratustrina religija proširila kroz iranske zemlje tijekom vladavine ahemenidske dinastije. Četiri glavna i dostupna izvora su:

- Avesta
- staroperzijski natpisi
- arheološki nalazi
- djela klasičnih autora

Navedni izvori manjkaju u definitivnom dokazu o tome koja je bila službena religija ahemenidske države. Bez obzira na navedene zaključke, iz analize navedenih izvora mogu se iznijeti tri različita zaključka. Prvi zaključak jest klasično poimanje začetka zoroastrizma kao državne religije koja nam tumači da je Vištaspa, otac Darija I. pod svoju zaštitu stavio samog proroka Zaratustru čime su ahemenidski vladari "istinski Zoroasteri". Drugi zaključak je dijametralno suprotan prethodnome, a u njemu se govori kako je religija Ahemenida bila identična religiji Indo-Iranaca prije doseljenja na Iransku visoravan. Treći zaključak stvara svojevrstu fuziju prva dva predlažući da je službena religija ahemenidskog dvora prošla kroz dvije faze: prva za vladavine Darija I. (522.-486. pr. Kr.) gdje je država prihvatila zaratustranizam (učenje Zaratustre), druga faza je počela za vladavine Artakserksa I (465-424 pr. Kr.) gdje je država prihvatila zoroastrizam kao religiju s mješovitim komponentama (Moore, 1929: 373).

Faravahar - prikaz Fravašija (duh čuvar)

Staroperzijski natpisi dokazuju da su tri ahemenidska kralja, Darije I. (522.-485. pr. Kr.), Kserkso I. (486. – 465. pr. Kr.) i Artakserkso II. (404. – 359. pr. Kr.) smatrala da je Ahura Mazda vrhovni gospodar, veliki Bog, stvoritelj svega i zaštitnik svakog živog bića uz čiju su pomoć kraljevi ostvarili uspjehe. Sva tri vladara proglašavaju Ahura Mazdu velikim bogom, ali ne i jedinim. Artakserkso nam govori kako je Ahura Mazda najbolji od svih bogova. Uz Ahura Mazdu još su dva božanstva; Anaitis i Mitra. Slično kao i Artakserks, Darije I. jasno naglašava kako njegov uspjeh ne može biti samo zbog Ahura Mazde, nego i zbog ostalih bogova. Kserkso govori o dvama božanstvima, Ahura Mazdi i Arti te tumači da se na mjestu, gdje su se prije štovali demoni, sada štiju ta dva božanstva. Navedene nas izjave stoga dovode do zaključka: iako su se štovali ostali bogovi, Zaratustrino je učenje naišlo na "plodno tlo" u ahemenidskoj državi, jer barem tri vladara spominju Ahura Mazdu kao vrhovno božanstvo (Shannon, 2007: 82).

Drugi je izvor dokaza pronađen u djelima Herodota. Njegovi zaključci u pogledu ahemenidske religije predstavljaju drukčiju sliku. On tumači da su Perzijanci prilagali žrtve sljedećim bogovima: cijelome nebu zvanom Zeus, Suncu, Mjesecu, Zemlji, vatri, vodi i vjetrovima. Iako je Herodot umjesto Mitre spomenuo Zeusa, bitno je da opisani panteon odgovara indo-arijskom nasljeđu koje su Ahemenidi uzimali kao svoju baštinu. Većina indo-arijskih božanstva može se identificirati. Bog Sunca bio je Vivahvant koji je imao sina Yimu, a obojica su bila odgovorna za životinjske i libacijske žrtve. Herodot tumači kako se, tijekom izlaska Sunca, Kserkso molio bogu Sunca kako mu se ne bi dogodilo ništa što bi ga omelo u želji osvajanja Europe. Bog vatre bio je Atar, diviniziran od davnina od strane Indo-Iranaca, a postao je vrhovni svetac u Zaratustrinoj doktrini (Geiger, 1885: 51).

U primjeru blasfemičnog čina ahemenidskog vladara Kambiza u Memfisu; tijekom osvajanja Egipta zapovijedio je da se balzamirano tijelo

faraona Amazisa spali, što je bilo proturječno i egipatskoj i ahemenidskoj religiji, jer su Perzijanci divinizirali vatru kao božanstvo. Bog vjetra u indo-arijskom panteonu bio je Vayu, a Herodot nam govori kako su, kad se perzijska flota pod vodstvom Kserksa I. suočila s olujom, bili u stanju "smiriti oluju" nudeći žrtve i izgovarajući određene čarobne formule vjetru. Indo-arijski bog vode bio je Haurvatat i sukladno navedenoj činjenici, Herodot opisuje kako Perzijanci nikada nisu pljuvali u more ili u rijeku te prali ruke u moru ili u rijeci jer su imali veliko poštovanje prema njima. Jedan očiti primjer vjerovanja u boga vode jest Kserksova naredba da se izbičuje more (Cameron, 1955: 91).

Hramovi

Herodot tvrdi kako Perzijanci nisu gradili nikakve hramove, oltare niti su slikovno prikazivali svoja božanstva ili im gradili kipove. S grčkog gledišta, Herodot je bio u pravu, jer Perzijanci nisu imali hramove s oltarima i kipovima bogova gdje bi ih štovali. Međutim, imali su vatrene hramove za koje postoje dokazi na barem dva mjesta: u Pasargadaeu, tijekom Kirove vladavine (559 – 529. pr. Kr.) te natpis Naqš-i-Rustam, ispred groba Darija I. Osim navedenoga, postoji cilindrični pečat koji prikazuje

*Hram Atash Behram (Vatrena pobjeda) u Yazdu
(današnji Iran)*

dva svećenika koja stoje ispred vatrenog hrama ispod svete slike Ahura Mazde. Iz svega ovoga možemo zaključiti kako su Perzijanci svoje vjerske ceremonije izvodili na otvorenome, jer su svi oltari, koji su nam poznati (obično dvostruki oltari), pronađeni na otvorenom nalazištu na većoj udaljenosti od hramova.

Iz tzv. incidenta, između Darija I. i Maga, može se skupiti još jedan vrijedan dokazni materijal glede perzijskih svetišta. Postoje veoma oskudni podatci o tome tko su bili Magi. Njihove nacionalne i političke aspiracije možda su nakratko oživjele, kada je stanoviti Gaumata (Smerdis) pokušao izvesti državni udar tijekom vladavine Kambiza. Međutim, Darijevo munjevito napredovanje i obnova države te protjerivanje Maga, rezultiralo je natpisom na kojemu „kralj nad kraljevima“, Darije I., pod svoju vlast ponovno vraća kraljevstvo koje je bilo nepravedno oduzeto njegovoj obitelji i na kojemu spominje obnovu svetišta koje je Gaumata razorio.

Širenje zoroastrizma za vrijeme Ahemenidskog Carstva

Moguće je, da je zoroastrizam našao zagovornike među Ahemenidima, ali usprkos brzome širenju nove religije, u cijelome carstvu ostao je prisutan tradicionalan indo-iranski panteon i kult. Zapravo, prema dokazima što ih trenutno imamo iz toga razdoblja, sa sigurnošću možemo tvrditi da su u ahemenidskoj državi postojale tri različite religije: zoroastrizam, religija Maga i perzijska religija. Svaka od njih naslijedila je baštinu indo-arijske grupe, ali s vremenom, svaka od navedenih religija proizvela je svoju vrstu religije i identitet. U skladu s navedenim, možemo ustvrditi kako Herodot nije imao kontradiktorne izjave ili zabilješke, ali ono što je zanimljivo jest to što su Perzijanci i Magi tvrdili Indo-Arijsko podrijetlo, a sačuvali su odvojene identitete u različitim fazama svojih religija. Religija i politika išla su ruku pod ruku na Starom istoku, stoga su razlike između dviju religijskih grupa došle do izražaja.

Rame uz rame s novim pokretom Zaratustrina učenja, koje će kasnije prerasti u religiju, ostao je tradicionalan panteon i kult koji su poštivali Perzijanci i Magi. Za vrijeme tuđinske vladavine koja je počela s Aleksandrom Velikim i njegovim nasljednicima, Seleukidima, učinio se težak udarac razvoju zoroasterske zajednice. Aleksandrova invazija i razorno djelovanje u toj je mjeri bilo katastrofičnoga karaktera, da je Aleksandar u zoroasterskoj tradiciji prikazan pod nadimkom *guzastag* (prokleti), koji se inače rabio za opisivanje Ahrimana, otpadnika i protivnika vjere. Materijalna šteta i zločini koji su se ticali morala, a koje je počinio Aleksandar sa svojim vojnicima, izdvojene su u zoroasterskoj tradiciji.

Hramovi i svetišta bili su opljačkani, svećenici koji su branili svoja sveta mjesta ubijeni, a spisi pisani zlatnom tintom spaljeni. (Denkard) Najveći udarac zoroastrizmu bio je nestanak velikog broja svećenika koji su “nosili sa sobom” usmenu kulturu, predaju i znanja koja nisu bila u spisima, a njihovim umorstvom bila su zauvijek izgubljena. Usprkos svemu, dosta je izvora preživjelo, a Zoroasteri su postupno vratili svoju snagu, posebice tijekom vladavine Parta (Kreyenbroek, 2002: 42).

Parti su bili grupa nomada koja je izvršila invaziju i naselila se u regiji Parthava (Partija) u sjeveroistočnom Iranu, tijekom 3. stoljeća pr. Kr. Uskoro su prihvatili jezik, običaje i kulturu ljudi koje su pokorili. Aršak, 247. godine pr. Kr. pobunio se protiv vlasti Seleukida i izborio nezavisnost, a nakon toga, svi vladari koji su bili njegovi nasljednici nosili su njegovo ime kao titulu. Do 1. stoljeća pr. Kr. arsacidska dinastija uspostavila je vlast od Indije do Mezopotamije. Vladari iz arsacidske dinastije tvrdili su da su nasljednici Ahemenida, prisvojili su staru titulu “kralja nad kraljevima”, premjestili prijestolnicu u Ktezifont te učinili pahlavi jezik (perzijski s aramejskim alfabetom) službenim jezikom svoje države. Zoroasterska je religija procvatila tijekom vladavine Parta. Grčki putopisac Izidor Haraks, koji je živio blizu Perzijskog zaljeva oko 1. stoljeća pr. Kr. piše da je u gradu Asaaku, gdje je Aršak proglašen za kralja, gorila vječna vatra, a žrtve su se prinobile Anahiti u njezinom hramu u Ekbatani (današnji Hamadan). Ostali klasični autori ukazuju nam na rašireno štovanje Mitre, koje se najbolje manifestira kod partskih vladara koji su slavili Mitru: Mitridat I. (171.-138/137. pr. Kr.), Mitridat II. (123.-88./87. pr. Kr.), Mitridata III. (58/57.-55. pr. Kr.) te Mitridat IV. (128.-147. pr. Kr.). Također, za himnu koja slavi Mitru u zoroasterskim spisima vjeruje se da spada u razdoblje vladavine Mitridata I. (Kreyenbroek, 2002: 42).

O širenju zoroastrizma u Partskome Carstvu može se zaključiti iz armenskih izvora. Oni su relativno kasnog datuma (od 301. pr. Kr.) i pisali su ih kršćanski kroničari koji su bili djelomično neprijateljski raspoloženi prema bivšoj iranskoj religiji. Međutim, okolina koju opisuju bila je razmjerno ista kao i u doba partske države. Armenski izvori spominju sljedeća božanstva: Ahura Mazdu (Armazd), kao vrhovno božanstvo, Anahitu (Anahit), kao najomiljeniju božicu, Veretraghnu (Vahagn), kao nacionalnog boga rata, a osim navedenih, spominje i ostala božanstva Sunca, Mjeseca itd. Ahura Mazda štovan je kao otac svih ostalih božanstava, stvoritelj neba i zemlje, utemeljitelj svih dobrih stvari. Svetišta Ahura Mazde s vječnom vatrom postojala su u svim dijelovima Armenije, uključujući antički grad Ani, u današnjem selu Bagavand. Festival Nao Roz (Amanor, Nova Godina) bio je slavjen u čast vrhovnog boga. Još jedan primjer velike afirmacije zoroastrizma pronalazimo kod partskih vladara; njihov

kralj nad kraljevima, Valakš (Vologaz I 51. – 79 A.D.) naredio je skupljanje i klasificiranje raštrkanih ostataka zoroasterskih spisa koji su bili uništeni za vrijeme Aleksandra Velikog. Religijska okolina za partske vladavine nad iranskim područjem nije pružila nikakve prepreke zoroastrizmu. Naprotiv, prema izvorima, dogodila se restauracija i oživljavanje zoroasterskih ideja i običaja. Premda nepotpuni, o religijskoj situaciji kod Ahemenida i Parta, izvori ne govore o bilo kakvom religijskom sukobu iz tog vremena.

Religijsko rivalstvo za vrijeme Sasanidskog Carstva (224. – 651.)

U trećem stoljeću A.D. u gradu Istakhr izbila je pobuna u perzijskoj provinciji Fars (Persis), koja je dokrajčila partsku državu. Stanoviti Papak (sin zoroasterskog svećenika Sasana) uspostavio je samovladu, a nakon njegove smrti, naslijedio ga je sin Ardašir (Artaxser). Međutim, izvori su oskudni glede cjelovitog prikazivanja Ardaširovog podrijetla. Pod Ardaširovim vodstvom, pobuna protiv partske vladavine ubrzo se proširila i Ardašir se borio s tri partska vladara: Vologazom V. (207.-233.), Artabanom V. (213.-227.) i Artavazdom (227.-229.), što je završilo Ardaširovom pobjedom koji je postao novi vladar cijelog Perzijskog Carstva (Daryae, 2009: 70).

Sasanidsko Carstvo, koje je osnovao Ardašir, bilo je umiješano u stalni sukob s Rimskim Carstvom. Sukob posebice dolazi do izražaja u tzv. stogodišnjem ratu između dvije supersile, koji je počeo 527. Godine, a koji je završio smrću Hozroja II. Parveza 628. Godine te svrgnućem posljednjeg sasanidskog vladara Jezdegerda III. Godine 651. zavladao je anarhija koja je uništila cijelu državu, a ubrzo nakon njegova svrgnuća, Arapi su zauzeli cijelu sasanidsku državu. Brzina arapskih osvajanja i uništavanja bila je u tolikoj mjeri katastrofična, da Zoroasteri i danas govore o ruševinama i uništenju koje su donijeli Arapi. Pod vladavinom Sasanida, Perzija je doživjela veliki kulturni uzlet i Sasanidi su savjesno i razborito držali do tradicija Ahemenida. Kao ishod navedenoga, zoroasterska je religija igrala značajnu ulogu u oživljavanju nacionalnog osjećaja (Daryae, 2009: 71).

Prva dva sasanidska vladara, Ardašir I. (224.-240.) i Šapur I. (240.-272.) tradicionalno se smatraju osnivačima mazdayasnizma (štovanje Mazde). Ardašir i Šapur nastavili su s poslom skupljanja raštrkanih zoroasterskih spisa koje je započeo partski vladar Valakš. Osim dvaju vladara, svećenik Tosar (Tansar) bio je jedan od pokretača reforme i glavni zagovornik uspostavljanja mazdayasnizma kao državne religije, ali ništa se ne zna o religijskim uredbama koje je Tosar izveo (Daryae, 2009: 72).

Slično prethodnome primjeru, malo se zna o aktivnostima svećenika Kartera u organiziranju vjerske hijerarhije preko koje je uništio svoga suparnika Manija, čime je mazdayasnizam proširio cijelim Sasanidskim Carstvom. Ukomponirana arheološka, epigrafska i povijesna građa daje nam obrise zoroastrizma u sasanidskom razdoblju. Uz to, daje nam i malo informacija o pravim ortodoksnim doktrinama od strane zoroasterskih filozofa ili o religijskim kontroverzama koje su bile prisutne u Carstvu. Dio građe pokazuje nam kako je postojanje zoroastrizma zahtijevalo eliminaciju svih drugih religija. Kartir, glavni organizator zoroastrizma od vremena Šapura I. ostavio je neobičan natpis u kojemu se hvali napadima upućenim raznim pripadnicima drugih religija kao što su: judaizam, kršćanstvo, mazdakizam, maniheizam, hinduizam i budizam (Daryae, 2009: 76).

Nevjerojatan broj religija kao npr. maniheizam, zurvanizam, mitraizam i divinizacija mjesnih božanstava kao što su Anahita i Ištar, uživao je veliku podršku stanovništva. Postojale su također velike židovske kolonije, aktivno propagirajući svoju religiju od davnina. Zatim lagana, ali postojana nova religija, kršćanstvo, sa svim svojim varijacijama preobratala je na svoj nauk i bogate i siromašne. Među svim religijama postojao je pokret nazvan gnosticizam. Dvije najpoznatije gnostičke ličnosti bile su Bardesan i Marcion, a obojica se smatraju prethodnicima Manija, osnivača maniheizma koji su učinili velik utjecaj na njega (Daryae, 2009: 78).

Sukob religija nastavio se kroz cijelo sasanidsko razdoblje. Određeni sasanidski vladari imali su razumijevanja prema onima koji su obavljali strane rituale i obrede, dozvoljavajući religijske obrede koji su se ortodoksnim Zoroasterima činili šokantnima. Potez Jezdegerda I. (339.-421.), dozvoljavajući kršćanima da pokapaju svoje mrtve u zajednicama prema kršćanskom obredu, priskrbio mu je nadimak "Grešnik" jer je prekršio dva osnovna zoroasterska principa:

1. dozvoljavanje pokapanja mrtvih koji zagađuju zemlju (suprotnost je izlaganje na kuli okrenutoj prema suncu i lešinarima)
2. pokazivanje razumijevanja prema nevjernicima (Daryae, 2009: 79).

Njegov sin Vahram V. (Varahran, 421.-439.) bio je, u drugu ruku, žestoki pristalica zoroastrizma koji je poduzeo oštre mjere protiv onih koji su prakticirali strane religijske obrede ili ignorirali zoroasterska pravila. Također, naredio je izvlačenje mrtvih iz grobnica i njihovo izlaganje na suncu. Kazne i progoni često su bili izazvani oštrim činovima samih kršćana. Kršćani su odbili zoroasterske zakone čistoće. Kršćanski su svećenici, koliko god su mogli, uništavali vatrene hramove ili gasili vječnu vatru

u hramovima te slavili svetu misu. Okarakterizirali su zoroastere kao sljedbenike opakog Zardušta (Zoroaster), koji štiju krive bogove i prirodne elemente. Kršćani su također odbili poslušati kraljevu zapovijed da prestanu propovijedati svoj nauk (Daryae, 2009: 22).

Armenski, sirijski, grčki i arapski izvori daju nam dodatnu informaciju, ali kao i zoroasterski izvori, njihova se pouzdanost uvijek mora uzeti u obzir. Armenski kroničari bilježe stroge mjere koje su poduzeli sasanidski vladari. Armenija, koja je bila sigurna na zapadnim granicama Perzijskog Carstva, pod perzijskim je suverenitetom gotovo osam stoljeća, od šestog stoljeća pr. Kr. do 3. stoljeća A.D., iako je tijekom cijelog ovog perioda, posebice tijekom zadnjeg razdoblja partske vladavine, Armenija bila većinom zoroasterska zemlja. Međutim, 301. godine, armenski kralj Tiridat III., prihvatio je kršćansku religiju i kraljevskim ediktom proglasio kršćanstvo službenom religijom Armenije. Nekoliko godina kasnije, promjena odnosa prema kršćanima od strane Rimskog Carstva zbližila je Armeniju sa svojim zapadnim susjedom, što je utjecalo na razvoj daljnjeg sukoba između Rima i Sasanida u pogledu nadzora nad Armenijom, koja je bila jabuka razdora između dvije supersile. Sukob je okončan podijelom Armenije 387. godine, gdje je veći dio potpao pod vlast Sasanida, a manji dio pod vlast Rima (Greatrex, Lieu, 2002: 17).

Sama Armenija bila je podijeljena između zagovornika zbližavanja s Rimom i zagovornika zbližavanja sa Sasanidima i prije svega, bitno je istaknuti kako je ovakva podjela imala i religijsku dimenziju, budući da je Rim prihvatio kršćanstvo, a u sasanidskom dijelu Armenije svi koji su bili kršćani, bili su sumnjivi tamošnjim vlastima. Navedeni je zaključak doveo do novih religijskih progona; kao što su Rimljani promovirali kršćanstvo, tako su Sasanidi promovirali zoroastrizam u svakom dijelu svoje države. Korištene su sve moguće vrste promoviranja religije. Zoroasterski su svećenici, prema armenskome povjesničaru Yegišehu, koristili sve u svojoj političkoj moći da suzbiju, čak i istrijebe sve religije koje su bile prijetnja zoroastrizmu. Prvo su potaknuli sasanidskog vladara Jezdegerda II. (438.-457.) da ukine druge religije osim zoroastrizma, zatim su optužili armenske kršćane izjavljujući kako su oni zanemarili zoroasterske bogove i da se nisu brinuli o vječnoj vatri u zoroasterskim hramovima (Greatrex, Lieu, 2002: 29).

Nesumnjivo, ustanci u raznim dijelovima Sasanidskog Carstva bili su učestali, s perzijskoga gledišta, armenska se pobuna može smatrati ustankom bez veće važnosti. Međutim, suprotstavljanje zoroasterskoj herezi i stranim religijskim pokretima, uvelike je povećano tijekom vladavine Kavada (488.-497., 499.-531.) i njegova sina Hozroja I. (531. – 579.). Kavad je naslijedio od svoga

prethodnika zemlju u kaosu, u kojoj je dominirao rat, gospodarska katastrofa, društveni i politički nemiri te opće nezadovoljstvo. Morao je birati između zoroasterskog svećenstva i moćnog plemstva s jedne strane te velike grupe Mazdakita koji su zahtijevali društvene reforme, s druge strane. Kavad je u početku podržao Mazdakite, ali ga je revolucionarna reakcija aristokracije i svećenstva potaknula da povuče svoju potporu (Daryae, 2009: 31).

Naziv Mazdakiti potječe od njegova osnivača, Mazdaka, o kojem se ne zna gotovo ništa, osim da je propovijedao svoju religijsku i socijalnu doktrinu na kraju petoga stoljeća. Saznanja o Mazdakitima su oskudna, temeljena na zapisima njihovih protivnika, često nejasna i kontradiktorna po prirodi. Dvije osobe o kojima znamo nešto više od njihovih imena, a povezane su s Mazdakitima, jesu: Bundos, manihejac koji je živio određeno vrijeme u Rimu tijekom vladavine Dioklecijana (245.-313.) i Zaradušt, zoroasterski svećenik u Parsu u 5. stoljeću. Moguće, iako nesigurno, da su ova dva čovjeka bili Mazdakovi prethodnici; učenja Mazdaka ujedinjuju elemente raznih religijskih sustava, uključujući i gnosticizam, zoroastrizam i maniheizam s elementima moralne filozofije, koja je inspirirana principima pacifizma, apstinencije, čudorednosti i jednakosti. Mazdak je vjerovao kako je sva postojanost rezultat božanskog dualizma, a uzrokovana je čistom slučajnošću dva primordijalna principa: svjetlosti i tame. Štoviše, naučavao je da postoji određena interakcija između duhovnog makrokozmosa i mezokozmosa (svijeta) te ljudskog mikrokozmosa. Pojedinaac je mogao imati znanje iskupljenja razumijevajući simbolične snage slova, riječi i brojevi te shvaćajući četiri sile (razboritost, razumijevanje, održivost i sreću) koje su se manifestirale kroz sedam vizira koji su cirkulirali u dvanaest duhovnih entiteta. Pojedinaac koji je posjedovao ovu unutarnju tajnu znanja nije morao izvoditi bilo kakve religijske obrede (Daryae, 2009: 87).

Mazdakov je najveći utjecaj ležao u njegovim društvenim teorijama, posebice u ukidanju društvenih nejednakosti. Univerzalni uzrok sve ljutnje i mržnje bila je želja za ostvarenjem zadovoljstva i materijalnim dobrima. Naglašavao je principe društvene nejednakosti. Sve se mora dijeliti kao zajedničko vlasništvo, uključujući žene i konkubine. Danas, ovakve bi se ideje, gdje se spominje ukidanje privatnog vlasništva, mogle nazvati komunističkima ili socijalističkima. Međutim, u to vrijeme, sve navedene stavke i želje za promjenom strukture obitelji, bile su podržavane ne samo od strane seljaka i robova, nego i od samog kralja Kavada, koji je pod utjecajem Mazdaka izdao velik broj zakona koji su odraz mazdakitskih ideja socijalne pravde (Daryae, 2009: 89).

Razlozi za vladarevo prihvaćanje sustava koji je imao velike šanse uzdrmati osnove iranskoga društva

nisu jasni. Je li to bio vladarev otpor moći aristokracije ili je to možda bio pokušaj reformiranja uništene države, koja je zbog invazija i drugih nedaća imala manji teritorij? Također, postoji mogućnost da je to bila reakcija robova ili seljaka, koji su postali polu-robovi, i slobodnih žitelja gradova protiv feudalizma i njegova karaktera porobljavanja kao sukob klasa, što se može protumačiti kao protest protiv harema aristokracije gdje je bio veliki broj žena. Na navedena pitanja odgovor nije poznat ili je nepotpun. Ono što je sigurno i izvorima utvrđeno jest da je Kavad pokušajem reformi nakratko izgubio prijestolje. Razlozi za njegov gubitak prijestolja i dalje su nejasni, ali najbolja interpretacija njegova svrgnuća jest zajednička akcija bogatog zoroasterskog svećenstva i aristokracije. Dvije godine kasnije, 499., Kavad je uz pomoć Heftalita, svrgnuo svoga brata Jamaspa i preuzeo vlast (Daryae, 2009: 27).

Nakon što je pokorio pobunjenička plemena i sklopio sporazum s Bizantom, Kavad je odlučio napustiti potporu Mazdakitima, koji su bili glavni predvodnici ustanaka diljem države. Stoga, počevši od Kavadove vladavine i nastavivši se kroz vladavinu njegova sina Hozroja I., Mazdakiti su imali sličnu sudbinu kao i manihejci, gdje je mazdakitski vođa Mazdak zbačen i izmasakriran, njihove knjige spaljene i njegova dobra zaplijenjena. Ovo je naravno, srušilo mazdakitski pokret, ali njihove su ideje opstale i širile se idućih nekoliko stoljeća, sve do adventa islama. Njihovo se ime učestalo pojavljuje kao zajedničko ime za socijalne revolucionare. Hozroje I. uspostavio je stari poredak. Njegova odanost religiji, energična potpora principu državne religije i žestoke mjere usmjerene protiv drugih religijskih grupa osigurale su miran život zoroasterskoj religiji. Njegov sin Hormizd IV. (579.-590.) prihvatio je tolerantniji pristup prema nevjernicima. Kada su ga zoroasterski svećenici požurivali kako bi prisili pobunjenike na prihvaćanje religijskih zakona zemlje, njegov je odgovor bio: *"Prestanite zlostavljati kršćane i posvetite se dobrim djelima, tako da kršćani i pripadnici drugih religija budu ponukani vašim primjerom, tako da i oni pristupe zoroastrizmu"* (Daryae, 2009: 31).

Navedeni su sukobi zoroasterima jedva bili poznati prije sasanidskog razdoblja. Vjerojatno su bili periodične prirode, a sami incidenti na lokalnoj razini te nisu uvelike utjecali na ekspanziju zoroastrizma. Bez obzira na sve, prema činjenicama, navodi se zaključak kako vjerskog jedinstva nikad nije bilo, čak ni pod vladarima koji su s najvećim žarom podržavali zoroastrizam. Svi vatreni oltari bili su uspostavljeni na brojnim mjestima cijelom zemljom i brojni činovi štovanja bili su izvođeni na tim svetištima. Liturgijske i kalendarske reforme bile su provedene. Obveze u pogledu religije, što treba raditi svaki dan, pažljivo je bilo propisano. Avesta je bila vjerno pisana i kanonizirana, iako

je nemoguće znati koliko je dijelova originalne verzije bilo izbačeno ili izmjenjeno. Problemi religijskog karaktera bili su rješavani od strane zoroasterskih svećenika. I nema sumnje da je zoroastrizam, sa svojim velikim svetištima i zahtjevnim ritualima, ostao dominantna religija kroz cijeli sasanidski period (Taffazzoli, 2000: 58).

Unutarnji sukobi, ubojstva i pobune magnata koji su polagali pravo na prijestolje, oslabili su državu. Međutim, najveći udarac zoroastrizmu nije došao iz unutarnjih nemira, nego od arpaskog osvajanja cijele sasanidske države. Motivirani novoprihvaćenom religijom, Arapi su postali gospodari cijele Perzije, a nestanak sasanidske države, za zoroastrizam je značio prestanak potpore države koju su nekad uživali te eventualni egzodus par stoljeća kasnije (Markham, 1874: 96).

Egzodus u Indiju

Posljednji sasanidski vladar, Jezdegerd III. bio je ubijen 651. godine i cijela je država, bez previše otpora, pala u ruke Arapa. Nije dovoljno poznato o padu zoroastrizma pod islamsku vlast. Nesumnjivo je točno da je mnogo pristalica zoroastrizma prihvatilo islam, što prisilno, što svojevoljno. Bez obzira na to, arapska ekspanzija nije samo suzbila širenje zoroastrizma, nego je prijetila i potpunom uništenju religije i njezinih sljedbenika. Sudbina zoroastera može se usporediti sa sudbinom Sumerana, Babilonaca, Asiraca, Hetita, Hurijaca, Kanaanaca, Aramejaca i Egipćana. Grupa zoroastera, Manaj, uspjela je preživjeti nalet arapskih osvajača i netom poslije, ubrzani proces islamizacije. Manjak izvora u pogledu povijesti zoroastrizma za ovo razdoblje čini gotovo nemogućim valjanu interpretaciju činjenica. S vremenom su zoroasteri dizali ustanke u arapskom kalifatu, što je uzrokovalo daljnje progone. Zoroasterska tradicija govori o razornom djelovanju i uništenju koje su prouzrokovali Arapi, ali kako i zašto su se dogodile takve katastrofe, nije u potpunosti razjašnjeno. Dvije manje grupe zoroastera razdvojile su se krajem 8. i početkom 9. stoljeća; jedni su ostali u Perziji i očuvali svoje običaje i kulturu do danas, a drugi su se iselili u Indiju, gdje su kao potomci antičkih Perzijanaca, Parsi, ostali do danas (Shvala, 1898: 28).

Perzijski iseljenici u Indiju u 9. stoljeću nisu bili prvi Perzijanci na indijskom tlu; mnogi su se iseljavali u Indiju i prije arapskih osvajanja, privučeni bliskim trgovačkim vezama između dvije zemlje i kao sudjelovateli u sasanidskim pohodima u Pandžabu i Sindhu. Međutim, o njima postoji malo izvora koji bi temeljito rastumačili razloge njihova iseljavanja u Indiju. Jedan od razloga takvom manjku izvora jest njihova integritanost u indijsko društvo. Stoga, zoroasteri koji danas žive u Indiji, potomci su izbjeglica koji su napustili Perziju nakon arapskih

osvajanja. Ovi se Parsi smatraju osnivačima suvremene zoroasterske zajednice u Indiji. Nažalost, ništa se sa sigurnošću ne zna o okolnostima ili etapama ove migracije zoroastera iz Perzije. Ne postoje dokumenti izdani prije 1600. godine koji opisuju egzodus. Perzijski nacionalni ep Šahnama, koji je napisao Firdausi u 10. stoljeću, govori samo o povijesnoj genezi i razvoju perzijskoga naroda, počevši od mitske antike i nastavlajući se do kraja sasanidskog razdoblja. Postoje dokumenti napisani na parsiju od strane europskih istraživača u Indiji od 14. do 17. stoljeća, ali su ograničeni na komentare o društvenim i religijskim razlikama između Parsa i Hindusa (Shvala, 1898: 29).

Jedina kronika koja opisuje egzodus zoroastera iz Perzije jest Quissa-i Sanjan, napisan na perzijskome jeziku 1600. godine u Nausariju, od strane zoroasterskog svećenika Behmana Kaikobada. Međutim, datum ovog dokumenta koji je mlađi oko 800 godina od vremena egzodusa, čini njegovu pouzdanost veoma diskutabilnom, posebice u pogledu kronologije. Također, manjka valjane istrage ili kritičke analize događaja iz tog djela. Mišljenja modernih kritičara variraju od iznimno informativnog dokumenta do poželjne krivotvorine. Bez sumnje je da je sam dokument baziran na usmenoj predaji, ali je teško razlikovati legendarne od povijesnih događaja u narativu, jer nema drugih izvora pomoću kojih bi se mogla potvrditi istinitost sadržaja (Shvala, 1898: 30).

Samo je djelo koncipirano kao standardno zoroastersko razumijevanje napretka, bazirano na kozmološkim i eshatološkim obrascima. Napredak je proces pokreta kroz tri uvjeta postojanja koja su božjom rukom usmjerena na pobjeđivanje napadača, zloduha Ahrimana. Sav ljudski napredak smješten je unutar kozmičkog napretka, od početnog stvaranja (*bundahišn*) preko svjetskog miješanja (*gumezišn*) do željenog rješenja (*wizarišn*). Napredak je, stoga, čin oporavka od napada i stremljenje ka pobjedi, cilj koji je u potpunosti izveden tek na kraju vremena (Williams, 2009: 223).

Prema spomenutoj kronici, oni zoroasteri koji su se čvrsto držali principa svoje religije, bili su pod teretom vjerskog progona od strane muslimana, stoga su bili primorani napustiti Perziju i krenuti, u početku prema planinama Horezmije, da bi nakon 100 godina krenuli prema Hormuzu u Perzijskom zaljevu. Petnaest godina kasnije, napustili su Hormuz, otplovili u sedam brodova prema Indiji te pristigli u Diu (Gudžerat), u Sanjanu. Sljedećih 19 godina prošlo je dok Jadi Rana nije zoroasterima dao azil u svome kraljevstvu Sanjan. Ova je priča bila izložena brojnim kontroverzama. Najviše rasprave otvorilo se oko pitanja: zašto su zoroasteri uopće napustili Perziju, zatim broj ljudi koji je izbjegao

u Indiju, točna godina migracije u Indiju, broj migracija, prvo naselje u novoj postojbini i povijesna autentičnost Jadi Rane (Bnathena, 1943: 27).

Postoji suvremeniji osvrt na Quissa-i Sanjan koji se tiče procesa prilagodbe zoroastera na novu postojbinu kada su se doselili u Indiju. Prema kronici Jadi Rana, hinduistički vladar Sanjana dao je pet uvjeta doseljenicima kako bi se mogli naseliti na njegov teritorij. Prvi, tražio je objašnjenje zoroasterske religije. Drugi, napuštanje perzijskog kao službenog jezika i prihvaćanje indijskog jezika. Treći, zamjena indijske za perzijsku žensku odjeću. Četvrti, predaja svega oružja. Peti, sve ceremonije vjenčanja odvijat će se u večernje vrijeme (Bnathena, 1943: 15).

Bez obzira ima li navedena priča faktičnu istinitost, pojedini događaji sugeriraju kako su se zoroasteri, na način koji je opisan, prilagodili novoj domovini u Indiji. Gudžarati je postao primarni jezik zoroasterske zajednice, dok je odjevni predmet *sari*, postao tradicionalna odjeća zoroasterskih žena. Zoroasteri su u novoj postojbini postali vjerni svim vlastima, a njihov obred i običaji postali su blažeg karaktera u pogledu morala. Ostali su u izolaciji sve do dolaska britanskih kolonijalista u 17. stoljeću. Budući da su bili medijatori između zapada (Velike Britanije) i istoka (Indije), bili su i još uvijek jesu pozicionirani na povlaštenom mjestu u društvu (Dhalla, 1922: 381).

Zaključak

Iako obuhvaćena samo do egzodusa u Indiju u 9. stoljeću, povijest zoroastrizma jedna je veoma burna povijest, s mnogo uspona i padova, koja se kroz različite gospodare transformirala svaki puta na različite načine. Od razmjerno tolerantne religije iz doba Ahemenida, do duboko politizirane i netrpeljive za vrijeme sasanidske vladavine. Ono što sam zoroastrizam čini jedinstvenim primjerom u svjetskoj povijesti jest status prve monoteističke religije te stvaranje teze da se monoteizam javio prvi puta kod Indoeuropljana. Međutim, unatoč jasnom dualizmu zoroastrizma, gdje postoje samo dvije strane i onaj koji nije na strani dobra (Ahura Mazda), na stranije zla (Ahriman), postoji više primjer prilagodljivosti određenih religijskih običaja. Zoroaster, kao prorok oko čijeg datuma rođenja i smrti te samog vremena u kojemu je živio, znanstvenici i danas polemiziraju, čini zapravo ovu religiju s relativnom malenim brojem pripadnika, izrazito zanimljivom povijesnom zagonetkom.

SUMMARY

The History of Zoroastrianism until Exodus to India

Dubravko Aladić

Today in Europe, but also in particular parts of the world, Christianity is a dominant religion and the teachings of Christianity are widely known, even to the extent that members of other religions know the basics. What the present misses to interpret is diversity of religions, which the initial Christian religion in the making, in the beginnings on the new era, "borrowed" from the other, then dominant religions in the known world. One of such, once dominant religions of whose teachings were taken over by the followers of the new Christian Church, is Zoroastrianism. The name is quite unknown today, and the aforementioned religion was the official religion of big ancient empires, such as the Achaemenid Empire and the Sassanid Empire, which tells us that it was the official state religion, predecessor to today's Islam primarily in the case of today's Iran and to a lesser extent Armenia, Iraq, Uzbekistan, and Pakistan. Today, Zoroastrianism is a religion facing a total disappearance along with the existing communities in India. Although in insignificant number today, they left a deep mark in the history of the religion.

Literatura

1. Bnathena, B. N., 1943. *Kisse-Sanjan. A palpable falsehood*, Bombay.
2. Boyce, Mary, 1975. *A history of Zoroastrianism*, Brill, Leiden.
3. Cameron, George G., 1955. *The idea of history in the Ancient Near East*, Oxford university press, London.
4. Carnoy, Albert, 1921. *Zoroastrianism*, Encyclopedia of religion and ethics., sv. 12., T & T Clark, Edinburgh.
5. de Jong, Albert, 1997., *Traditions of the Magi*, Brill, Leiden.
6. Elijade, Mirča, 1991. *Istorija verovanja i religijskih ideja vol. 1. Od kamenog doba do Eleuzinskih misterija*, Prosveta, Beograd.
7. Foot Moore, George, 1929. *History of religions 1. China, Japan, Egypt, Babylonia, Assyria, India, Persia, Greece, Rome*, Charles Scribner's sons, New York.
8. Geiger, Wilhelm, 1885. *Civilization of Eastern Iraninas in the Ancient times*, Oxford university press, London.
9. Greatrex, Geoffrey, Lieu, Samuel N. C., 2002. *The roman eastern frontier and the Persian wars, Part II.*, Routledge, London.
10. Henning, Walter Bruno, 1951. *Zoroaster. Politician or witch doctor ?*, Oxford university press, London.
11. Herodotus, 1996. *Histories*, Wordsworth classics of world literature, London.
12. Kreyenbroek, Phillip G., 2002. *Millenialism and Eschatology in Zoroastrian tradition*, Imagining the end: Visions of apocalypse from the ancient Middle East to Modern America, I. B. Tauris, London.
13. Markham, Clements R., 1874. *A general sketch of the history of Persia*, Longmans, Green and co., London.
14. Medhora, Dhunjeebhoy Jamsetjee, 1886. *Zoroastrian and some other ancient systems*, Indian printing press, Bombay.
15. Mehr, Farhang, 1991. *The Zoroastrian tradition. An introduction to the ancient wisdom of Zarathustra*, Element, Rockport.
16. Nigosian, S. A., 1993. *The Zoroastrian faith. Tradition and modern research*, McGill-Queen's university press, Montreal & Kingston.
17. Nusservanji Dhalla, Maneckji, 1914. *Zoroastrian theology*, Columbia University press, New York.
18. Nusservanji Dhalla, Maneckji, 1922. *Zoroastrian civilization*, Oxford university press, New York.
19. Nusservanji Dhalla, Maneckji, 1938. *History of Zoroastrianism*, Oxford university press, London.
20. Shannon, Avram R., 2007. *The Achaemenid kings and the Worship of Ahura Mazda: Proto-Zoroastrianism in the Persian Empire*, Studia Antiqua, Vol. 5, Provo, str. 79.-87.
21. Shvala, J. H., 1898., *A brief history of the Parsees*, New book company, Bombay.
22. Tafazzoli, Ahmad, 2000., *Sassanian society*, Bibliotheca Persica press, New York.
23. Williams Jackson, A. V., 1899. *Zoroaster. The prophet of Ancient Iran*, The MacMillan company, London.
24. Williams, A., 2009. *The Zoroastrian Myth of Migration from Iran and Settlement in Indian diaspora*, Brill, Leiden.